

FTAMP/ SRSTI/ ГРНТИ 21.15.47

<https://orcid.org/0009-0009-0014-6337>
e-mail: ismail-seitbekov@mail.ru

МҰХАММЕД ПАЙҒАМБАРДЫҢ ДҮНИЕ САЛУЫНА ҚАТЫСТЫ ДЕРЕКТЕРГЕ ҒЫЛЫМИ ТАЛДАУ

Сейтбеков Смайыл

ҚМДБ-ның Стратегиялық даму және талдау бөлімінің меңгерушісі

تحليل علمي للروايات المتعلقة بوفاة النبي محمد (ﷺ)

إسماعيل سيتبكوف

رئيس قسم التنمية الاستراتيجية والتحليل في الإدارة الدينية لمسلمي كازاخستان QMDB

SCIENTIFIC ANALYSIS OF DATA RELATED TO THE BIRTH OF THE PROPHET MUHAMMAD

Seitbekov Smail

Head of the Department of Strategic Development and Analysis of the QMDB

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ДАННЫХ, СВЯЗАННЫХ С РОЖДЕНИЕМ ПРОРОКА МУХАММАДА

Сейтбеков Смаил

Начальник управления стратегического развития и анализа ДУМК

Аңдатпа: Мұхаммед пайғамбардың (с.а.у.) дүниеден өтуін мұсылман қоғамы ауыр қабылдады. Оның соңғы сәті жайында тарихи кітаптарда арнайы тақырыптармен баяндалған. Бұл мақалада Мұхаммед пайғамбардың қазасы жайында мәлімет бере отырып, жуындыру, кәбіңдеу, қабірін қазу мен жаназасын оқуға қатысты тың деректер ұсынылады. Сондай-ақ Әбу Бәкірдің стратегиялық ойлау қабілетіне де талдау жасалады. Мұхаммед пайғамбардың дүниеге келуіне қатысты мәліметтер бар болғанымен оның қайтыс болуына қатысты ақпараттар аз. Бұл еңбек осы олқылықтың орнын толтыруға арналған. Мақалада Мұхаммед пайғамбардың соңғы күндері сарапталады. Сондай-ақ ғылыми талданып, негізгі ой тұжырымдалады.

Түйін сөздер: Мұхаммед пайғамбар, соңғы өсиет, жаназа, кәбіңдеу.

الملخص: لقد أخذت وفاة النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ (ص) على محمل الجدّ من قبل المجتمع الإسلامي. لحظاته الأخيرة موصوفة في الكتب التاريخية بموضوعات خاصّة. وفي هذا المقال الذي يقدّم معلومات عن وفاة النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ، نقدّم

معطيات جديدة عن غسله وتكفينه وحفر قبره و جنازته. كما يتم تحليل قدرة أبي بكر على التفكير الاستراتيجي. على الرغم من وجود معلومات عن ولادة النبي محمد، إلا أن المعلومات حول وفاته قليلة. ويهدف هذا العمل إلى سبّ هذه الفجوة، كما يحلّل المقال الأيام الأخيرة للنبي محمد. تحليلًا علميًا. الكلمات المفتاحية: النبي محمد، المرض، الوصية، الجنازة، الدفن.

Abstract: The Muslim community took the death of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) seriously. His last moments are described in historical books on special topics. In this article, while providing information about the death of the Prophet Muhammad, we provide new information about ablution, shrouding, digging his grave and reading his funeral. Abu Bakr's ability to think strategically is also analyzed. Although there is information about the birth of the Prophet Muhammad, there is little information about his death. This work aims to fill this gap. The article analyzes the last days of the Prophet Muhammad. It is also scientifically analyzed and the main idea is formulated.

Key words: Prophet Muhammad, funeral, burial.

Аннотация: Мусульманская община серьезно восприняла смерть Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха). Его последние минуты описаны в исторических книгах на специальные темы. В этой статье, предоставляя информацию о смерти Пророка Мухаммеда, мы приводим новые данные о омовении, облачении в саван, рытье его могилы и чтении его похорон. Также анализируется способность Абу Бакра мыслить стратегически. Хотя есть сведения о рождении Пророка Мухаммеда, сведений о его смерти мало. Данная работа призвана восполнить этот пробел. В статье анализируются последние дни Пророка Мухаммеда. Также он научно проанализирован и сформулирована основная идея.

Ключевые слова: Пророк Мухаммад, завешание, похороны, погребение.

Кіріспе

Адамзаттың өмірі шектеулі екендігі Құранда былай баяндалады: «Әрбір жан иесі өлімді татушы. Сосын Бізге қайтасыңдар» («Анкабут» сүресі, 57-аят).

Пайғамбарлықтың соңғы уақытында қажылық парыз болады. Мұхаммед (с.а.у.) өмірінде бір рет қажылық парызын өтеп, 4 рет умра жасаған (Şentürk, 2001: 178). Қажылық сапар кезінде мына аят түсіп, пайғамбарлық мерзімінің таяғанын білдірді: «Бүгін діндеріңді кемелдендірдім. Сендерге арнаған нығметімді тамамдадым. Сендердің діндеріңнің ислам болуын қоштадым» («Маида» сүресі, 3-аят). Ол сондай-ақ сахабаларына: «Қажылықтың ережелерін менен үйреніп алыңдар. Бәлкім осы қажылықтан кейін қажылық жасай алмауым мүмкін»,

– дейді (Муслим, Хаж 51). Осы қажылық сапары барысында барша мұсылманға өсиет айтты. Бұл оқиға тарихта «қоштасу қажылығы» немесе «қоштасу құтпасы» деп те аталады (Şentürk, 2001: 178).

«Наср» сүресінің түсуі – hijраның 10-жылы рамазан айында Жәбірейіл періштемен Құранды екі рет қайталауы. Сондай-ақ соңғы жылында иғтикафта 20 күн болуы, қайтыс болған сахабаларының қабірлеріне зиярат етіп, дұға жасауы Мұхаммед пайғамбардың соңғы күндерінің белгісі болатын (Арак, 2016).

Тарихи тұлғалар өзінен кейін мол мұра мен тың деректер қалдырып кетсе, Мұхаммед пайғамбар діндарлықтан бөлек, мұсылман қоғамы үшін харизматикалық тұлға болуымен ерекшеленеді. Себебі мұсылман қоғамының қалыпта-

суы мен дамуы, сондай-ақ жаңа ережелер жүйесін іске асыруы Мұхаммед пайғамбардың өзінен басталады. Араб түбегіндегі сенім жүйесіне қатысты пайда болған діни жаңашылдық қоғамдық резонансты тудырды. Бұл үдеріс дұрыс қатынас құру мен стратегиялық әрекет етуді талап етті. Құранда баяндалған «ұлы мінезге ие болу» сипаты өзіне жүктелген миссияны толық атқаруға көмектесті. Діни – тарихи маңызды, қоғамға реформа енгізген, әлемдік діннің көшбасшысы саналатын тұлғаның қазасы да ғылыми талдауды қажет етеді.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсат-міндеттері

Адамзаттың өлшеулі өмірінде өлім мен бетпе-бет келуін ешкім жоққа шығара алмайды. Тегіне, ұлты мен жынысына, сондай-ақ сенім жүйесіне қарамастан адамзаттың ақырғы нүктесі Жаратушыға есеп беруі болмақ. Ислам құндылықтар жүйесінде Мұхаммед пайғамбардың өмір жолы барша мұсылманға үлгі. Соның негізінде құлшылықтар реттеліп, дін тек ғибадат қана емес өмір сүрудің формасына айналды. Алайда пайғамбардың соңғы сәттері туралы кітаптарда жазылғанмен, ғылыми талдау жасап, тұжырымдама ұсыну жоқтың қасы. Мақалада аят-хадистерді баяндаумен қатар, объективті қорытынды жасалады.

Ғылыми-зерттеу әдіснамасы

Мақалада пайғамбардың қайтыс болар алдындағы күйі мен қазасына талдау жасалады. Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізіне жүйелі-құрылымдық, тарихи-салыстырмалы талдау, анализ, герменевтикалық және феноменологиялық тәсілдер қолданылады.

Негізгі бөлім

Мұхаммед пайғамбар (с.а.у.) дүние салардан бұрын қабірлерді зиярат етіп,

дұға жасайды. Сахаба Әбу Мууайһиба өз естелігінде: «Мен Бақи қауымы үшін кешірім тілеуге бұйырылдым. Менімен бірге жүр», – деді. Онда: «Уа, қабір иелері, сендерге сәлем болсын. Адамдардың ішінде болған жағдайға қарағанда осы жер сендер үшін мұбарак болмақ», – деді. «Ей, Мууайһиба! Маған дүние қазыналарының кілттерін алу немесе Раббыма қауышып, жәннатқа бару арасында таңдау берілді», – деді. Мен: «Әке шешем сен үшін пида болсын. Дүние қазыналарының кілттерін алыңыз және осында мәңгі қалуды таңдаңыз. Сосын жәннатты аласыз», – дедім.

Пайғамбар (с.а.у.): «Жоқ, ант етемін. Мен Раббыма қауышу мен жәннатты таңдадым», – деді (Keskin, 2017: 389-390).

Діни құндылықтар мен эсхотологияның негізгі тұсы жоғарыдағы риуаятта келтірілген. Діндар тұлғаның негізгі портреті арқылы сенімді практикада ұштастырудың маңыздылығын байқауға болады.

Мұхаммед пайғамбар (с.а.у.) мешітке келген жамағат үшін намазда имамдыққа өзі шығатын. Алайда соңғы күндерінде сырқатының күшеюіне байланысты Әбу Бәкірге (р.а.) имам болуды бұйырған (Canan, 1994: 179-180).

Жағдайы тәуір болған бір күні «Уа, адамдар! Араларыңнан кететін уақыт таяды. Мен өз міндетімді толық орындадым. Егер сіздерге мал-мүлікпен немесе дене жарақатымен зиян тигізсем қазір менен ақысын алсын. Ешкім пайғамбар ренжіп қалады, сол үшін ақымды ала алмадым деп ойламасын. Біліндер! Ренжу мен айыптау жаратылысымда жоқ. Мен біреудің ақысын арқалаған күйі Алланың құзырына барғым келмейді», – дейді (Kesir, 1994: 398-399).

Сондай-ақ осы насихаты барысында мәдиналық ансар қауымына демеу беру және көмектесу керектігі жайында: «Уа,

мұһажирлер! Ансарлармен жақсы мәміледе болуларыңды өсиет етемін. Өйткені мұсылмандардың саны көбейгенімен, ансарлардың саны артқан жоқ. Олар – менің сырласым. Сендерге жақсылық жасаса, сендер де жақсылық жасаңдар. Жамандық жасағандарын кешіріңдер», – деді. Екінші бір риуаятта: «Сендерге ансарлардың қадірін білуді өсиет етемін. Өйткені олар көзімнің нұры. Ансарлар өз міндетін толық атқарды. Әлбетте, жақсылықтың қайырымын алады. Қазір мұсылмандардың саны көбейді. Сондықтан ансарлар тамақтағы тұз секілді еленбей қалды. Сендерден кім оларды басқарса, жақсылық я жамандық көргенде, жақсылығын қабыл алып, жамандығын кешірсін» (Хайламаз, Тобашев, 2020: 859).

Әлеуметтік-саяси, діни ахуалдың күрделі кезеңінде материалдық және психологиялық көмек көрсеткен миналық тұрғындар мұхажирлер үшін маңызды болды. Өйткені олар қоныс аудару мен жаңа климаттық ортаға бейімделуде біршама физиологиялық қиындықтарға ұшырады. Алайда рухани үндестік пен мүдделердің тоғысуы мәселелерді еңсеруге алып келді. Сондықтан Мұхаммед пайғамбар ансарлар көрсеткен жақсылықты ұмытпауды насихаттады.

Бұдан бөлек Мұхаммед пайғамбар (с.а.у.) 3 нәрсені өсиет етеді. Абдулла ибн Аббастан (р.а.) риуаят бойынша бұл өсиет мыналар: «Менен кейін мүшриктерді араб түбегінен шығарыңдар. Келетін елшілерге мен жасағандай құрмет көрсетіңдер. Ал үшінші өсиетті Абдулла ибн Аббас ұмытып қалғанын айтады» (Sofuoğlu, 1987: 423-424).

Пайғамбар (с.а.у.) сахабаларына өсиет айтқандай отбасы мүшелеріне де былай дейді:

«Уа, Алла Елшісінің қызы Фатима! Уа, Алла Елшісінің апасы Сафия! Алла

құзырында өздеріңді құтқара алатын ізгі амалдар жасаңдар. Өйткені мен сендерді Алланың азабынан құтқара алмаймын.

Уа, Абдулмутталибұлы Аббас! Уа, Мұхаммедқызы Фатима! Сендерді Алла құзырында есепке тартылудан құтқара алмаймын. Өздеріңді соған қарап дайындаңдар» (Algül, 1991:77).

Әлемдік діндердің басым бөлігінде кездесетін жаннат пен тозақ, ақырзаман түсініктері ислам дінінде маңызды формаға ие. Мұхаммед пайғамбардың отбасына айтылған ескертуі – барлық мұсылманға арналған үндеу.

Осы оқиғадан соң пайғамбардың қызуы жиі көтеріліп, уақыт өткен сайын сырқаты асқынады. Сахабалары Али (р.а.) мен Аббас (р.а.) екеуі қолтығынан көтеріп, жұбайы Айшаның (р.а.) үйіне әкеледі. Ол қайтыс болғанға дейін сонда қалады. Мұхаммед пайғамбар 63 жасында қайтыс болды.

Оның қазасын сахабалар ауыр қабылдағаны туралы деректер сира кітаптарында айтылған. Ислам тарихында Мұхаммед пайғамбардан кейінгі үлгілі тұлға – Әбу Бәкір. Оның харизматикалық қасиеті мен стратегиялық ойлау жүйесі осы ситуациядан алып шыққан болатын:

«Уа, халайық, сендерден кім Мұхаммедке (с.а.у.) табынған болса, біліп қойсын, ол қайтыс болды. Кім Аллаға құлшылық еткен болса, Алла еш өлмейді, мәңгі тірі», – деп мына аятты оқиды:

«Мұхаммед тек бір елші ғана. Одан бұрын да талай пайғамбар өтті. Егер ол өлсе, не өлтірілсе, артқа шегінесіңдер ме? Кімде-кім артқа шегінсе, Аллаға зәредей де зиян бере алмайды. Алла шүкіршілік етушілерді сый-сияпатқа бөлейді» (3. «Али Имран» сүресі, 144-аят).

Сахабалар осы аятты естіген кезде таңырқап, бұл аятты бұрын естімеген жандай күй кешеді. Әбу Бәкірдің дәл осы

аятта оқуы оның тапқырлығы мен қиын жағдайдан шығу жолы болатын. Омар (р.а): «Аллаға ант етемін, осы аятты естігенде аяғым дірілдеп, отыра қалдым. Әбу Бәкір (р.а.) сол аятты оқығанда ғана, Алла Елшісінің қайтыс болғанына көзім жетті», – дейді.

Хазірет Әбу Бәкір (р.а.) сөзін ары қарай жалғастырып: «Алла тағала пайғамбарымызға былай деген деп мына аяттарды оқыды:

«(Уа, пайғамбар) Шын мәнінде сен де өлесің һәм олар да өледі» («Зумәр» сүресі, 30-аят).

«Оның дидарынан басқа әрбір нәрсе жойылады. Үкім ету Оған тән әрі Оған қайтасыңдар» («Қасас» сүресі, 88 аят).

«Оның (жердің) үстіндегінің бәрі жойылады. Тек ұлылық пен жомарттықтың Иесі Раббыңның дидары ғана мәңгі бақи қалады» («Рахман» сүресі, 26-27 аят).

«Әрбір жан өлімнің дәмін татады. Қиямет күні сыйларыңды молынан аласыңдар» («Али Имран» сүресі, 185-аят).

Ол осы аяттарды оқыған соң былай деді: «Шындығында Алла иләһи дінді жербетіне жайып, Алланың әмірін орнатқанға дейін және иләһи хабарды жеткізіп, Алла жолында соғысқанға дейін Мұхаммедке өмір берді. Содан кейін жанын алды. Сендерді жарты жолда қалдырды. Алла әркімнің Раббысы, Алла тірі, өлмейді. Кім Мұхаммедке табынған болса, оны құдай дәрежесіне көтерген болса, ол адамның құдайы жоқ енді.

Уа, адамдар. Аллаға қарсы келуден сақтаныңдар. Оның дініне жабысыңдар. Раббыларыңа тәуекел етіңдер. Себебі Алланың діні құлаған жоқ, аяқта тұр. Алланың сөзі толық. Алла өз дініне жәрдем еткенге жәрдемші болады және дінін қуатты ететін болады. Алланың кітабы арамызда, ол кітап – нұр әрі шипа. Сол кітап

тың себебімен Алла тағала Мұхаммедті тура жолға салды. Ол кітапта Алланың халал еткені мен харам еткені жазылған.

Ант етемін, Алланың жаратқандарынан кімде-кім бізге шабуыл жасайтын болса, берілмейміз. Алланың қылыштары қынынан шығарылды. Бұдан кейін бұл қылыштарды қолымыздан түсірмейміз. Бізге қарсы келгендерге дәл Алланың Елшісі жасағандай жиһадқа шығамыз. Ешкім шектен шығып, зұлымдыққа бармасын. Әйтпесе өз-өзіне қарсы келген болады».

Хазірет Әбу Бәкірдің (р.а.) осы сөзінен кейін мұһажирлер мен ансарлар бірігіп, Алла Елшісінің жанына барады (İbnü'l-Esîr, 2019: 417-419).

Жоғарыда айтылғандай, Әбу Бәкір – стратег, сондай-ақ ситуацияға бейімделе отырып, орынды сөйлейтін тұлға. Оның ораторлық қабілеті пайғамбардың қазасын қабылдауға итермеледі.

Мұхаммед пайғамбардың (с.а.у.) денесін Али (р.а.) жуындырған. Себебі «Мен қайтыс болғанда мені сен жуындыр», – деп өсиет еткен болатын. Ол үшін Құбадағы «Ғарс» құдығының суы қолданылды. Пайғамбар (с.а.у.) құдықтың суынан үнемі ішіп тұратын және құдық жайында: «Ғарс құдығы – қандай әдемі құдық. Ол – жәннат бұлақтарының бірі. Суы да – сулардың ең әдемісі», – деген. Али (р.а.) жуындыру барысында қолына мата орап, көйлегінің сыртынан тек өзі ғана жуды (İbn-i Hişam, 2006: 420-42).

Пайғамбардың жұбайы Айша (р.а.) оның кебіні жайында: «Алла Елшісі Йеменнің Сахулия кентінде жасалған үш ақ түсті матамен кебінделді» (Ахмад ибн Ханбал риуаяты). Ал Абдулла ибн Аббастың (р.а.) айтуы бойынша: «Алла Елшісі үш матаға оралып кебінделді. Қайтыс болған кезде үстіндегі киімі шешілмегендіктен сол күйі қалды. Сонымен қатар

Нажранда тігілген киімі де үстінде еді» (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020: 443-444).

Сахабалар арасында жерлеу мәселесіне қатысты пікір алуандығы да кездесті. Бірі Бақи зиратына, екіншісі мешітке жерлеу керектігін айтса, үшінші топ мінбердің қасына жерлеу туралы ұсыныс тастаған болатын.

Сонда Әбу Бәкір (р.а.) пайғамбардан естіген сөзін айтып, «Алла тағала әрбір пайғамбарды жерленетін жерінде рухын алады», мәселеге нүкте қойды. Оның қайтыс болған жері, яғни төсегінің орнына жерлейміз деді. Барша сахабалар хадиске қарсы келмей, қайтыс болған Айша (р.а.) бөлмесіне, өзінің төсегінің орнына жерлеуді қолдады.

Осы тұста да сахаба Әбу Бәкір (р.а.) жерлеу рәсімін дауға ұластырмай, бейбіт шешкен болатын.

Барлық тарихи деректе пайғамбардың (с.а.у.) жаназа намазын имамсыз жеке-жеке оқылғаны айтылады. Бұл жайында ғалымдар арасында ижмағ (бір ауыздан келісім) бар. Ал жаназа намазын әуелі кімдер оқығаны жайында бірнеше риуаят бар. Бір риуаят бойынша жаназа намазын әуелі періштелер оқыған соң кезегімен Хашимұлдарының ер кісілері, олардан кейін әулеттің әйел кісілері, сосын әулеттің ер балалары жаназа намазын оқыған. Келушілер Айша (р.а.) бөлмесіне бір есіктен сыйғанынша ішке кіріп, имамсыз әркім жеке жаназа намазын оқып, екінші есіктен шығып отырады. Содан кейін хазірет Әбу Бәкір (р.а.) мен Омар (р.а.) қастарында мухажир мен ансарлық сахабалар болып бөлмеге сыйғанынша кіріп, сапқа тұрып жаназа намазын оқыды.

Имамсыз және жамағатсыз жаназа намазын оқу тарихта тек Мұхаммед пайғамбарға (с.а.у.) ғана тән амал болып қалды.

Мұхаммед пайғамбардың (с.а.у.) қазасы меккеліктерді де шарасыздық пен уайымға душар етті. Себебі пайғамбардың өлімі кей жандардың ислам дінінен бас тарту қаупін туғызды. Сухайл ибн Амр (р.а.) Қағбаның қасына барып, меккеліктерге: «Уа, Мекке халқы! Ең соңғы мұсылман болып, ең бірінші діннен шыққан адам болып қалмаңдар. Алла бұл істі пайғамбардың (с.а.у.) үйреткеніндей тамамдайтын болады. Мен оның осы жерде жалғыз өзі тұрып былай дегенін естідім: «Менімен бірге ләиләһә иллаллаһ деп айтыңдар. Барлық араб сендерге бас игеніндей араб еместер де сендерге салық төлейтін болады. Кисра (Парсы) мен Қайсардың (Византия) қазыналары Алла жолында жұмсалатын болады». Аллаға ант етемін, бұдан кейін де айтылған қалған істер міндетті түрде жүзеге асады».

Мекке халқының ислам дінін кешірек қабылдағанын ескерсек, діннен шығу қауіпінің жоғары болғанын байқаймыз. Материалдық немесе әлеуметтік себептермен жаңа сенімді, таухид ілімін қабылдағандар үшін пайғамбардың қазасы діннен бас тартуға түрткі болды. Сондай-ақ ислам дінінің географиялық таралу жылдамдығына байланысты өзге ұлттардың әдет-ғұрыптарымен синкреттелуі де дінге жаңа форма берді. Мұның барлығы пайғамбардың қазасынан соң орын алған табиғи процестер.

Қорытынды

Әлемдік діндердің бірі ислам діні екені белгілі. Мұсылман қоғамы үшін Мұхаммед пайғамбардың орны ерекше. Оның өмірбаны көпке үлгі. Пайғамбарға қатысты еңбектер жазылғанымен ғылыми талдаулар аз. Пайғамбарлық тек Алланың қалауы. Бұл тұрғыда адам баласына таңдау берілмеген. Ислами сенім жүйесі

бойынша Мұхаммедтің (с.а.у) келуімен пайғамбарлық тоқтады. Себебі Құранда: «Ол Алланың елшісі және соңғы пайғамбар», – делінген (Ахзаб, 40-аят).

Қазақ соңғы түйенің жүгі ауыр дейді. Пайғамбарлық та дәл осылай ауыр міндет болуымен қатар, жауапкершілігі мол, еркінен тыс таңдау.

Барлық дінге тән жаннат пен тозақ, ақырзаманның келуі, есеп беру секілді діни сенімдер – исламға да тән құбылыс. Пайғамбардың қазасы мен оның дайындалуы, ондағы маңызды ритуалдар мен діни элементтерге ғылыми талдау – қазіргі кездегі өзекті мәселе. Себебі Мұхаммед пайғамбардың (с.а.у) өмірі мен өлімі халықтың көз алдында болған. Соңғы елші ретінде әрбір іс-әрекеті маңызды саналады. Соның негізінде сүннет пайда болды. Жаңа ғасырға қадам бассaq та жан тапсыру, кебіндеу, жаназа мен жерлеу рәсімдері адамзатқа ортақ. Мақалада пайғамбардың соңғы кезеңдерін баяндаумен қатар, рационалды қырынан көрсетуге тырыстық. Оның соңғы сәтіне қатысты

мәліметтер сенімді дереккөздерден ғана алынды.

Қажылықтың парыз болуы мен Рамазан айында Құранды екі рет хатым етуі, Бақи зиратына жиі баруы секілді әрекеттер соңғы сағаттарынан хабар берді. Өзінен кейін дінді берік ұстану керектігін ескертті. Пайғамбар «қоштасу қажылығында» аманатқа қиянат жасамау, мал-дүниені адал табу, әйелдер мен балаларды қорғау, өсімнен сақтану, бауыр-малдық секілді маңызды пунктер айтылды. Бұл тақырып осы күнге дейін өзінің өзектілігін жоймады.

Сондай-ақ Әбу Бәкірдің өміріне де қысқаша талдау жасалды. Себебі пайғамбар қайтыс болғанда мына мәселелер туындады. Пайғамбардың қазасының ақиқаттығы, оны жуындыру мен жерлеу мәселесі туралы сахабалар арасында туындағанда стратегиялық тұрғыда нақты жауап берген жалғыз сахаба болатын. Оның тапқырлығы мен терең білімінің нәтижесінде сахабалар арасында пікір қайшылығы болмады.

Әдебиеттер

1. Algül, H. (1991). İslam tarihi. Gonca баспасы. – İstanbul. 2 т.
2. Apak, A. (2016). İslam Tarihi. 1 том. Hz. Muhammed dönemi. – İstanbul.
3. Apak, A. (2016). Anahtarlarıyla İslam Tarihi (Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemi). Ensar баспасы. – İstanbul.
4. Canan, İ. (1994). Hadis Ansiklopedisi. Akçağ yayınevi, – İstanbul. 12 т. Lütfü Şentürk. Örnek vaazlar-1.
5. İbn Kesîr. (1994). El-Bidaye Ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi. 5 т.
6. İbn Kesîr. (2017). El-Bidaye Ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi. Түрік тіліне аударған: Mehmet Keskin. Çağrı Yayınları. – İstanbul. 5 т.
7. İbn-i Hişam. (2006). İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam tercemesi. 4 т.
8. İbnü'l-Esir. (2019). İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih. Ravza yayınları. – İstanbul. 2т
9. Sofuoğlu, M. (1987). Sahih Buhari ve Tercemesi. 64-Kitabu'l-Mağazi.
10. Şentürk, L. (2001). Örnek vaazlar-1. Diyanet işler başkanlığı yayınlar. Ankara.
11. Türkiye Diyanet Vakfı. (2020). İslam Ansiklopedisi. – Ankara. 30 т.
12. Хайламаз, Р. Тобашев, F. (2020). Жүрек төрінен орын алған теңдессіз тұлға Мұхаммед. 859 б.

References

1. Algül, H. (1991). Islamic History. Gonca Publishing. – Istanbul. Vol. 2.
2. Apak, A. (2016). Islamic History. Vol. 1: The Era of Prophet Muhammad. – Istanbul.
3. Apak, A. (2016). Islamic History with Its Keys (The Era of Prophet Muhammad [peace be upon him]). Ensar Publishing. – Istanbul.
4. Canan, I. (1994). Hadith Encyclopedia. Akçağ Publishing House. – Istanbul. Vol. 12.
5. Lütfi Şentürk. Sample Sermons – 1.
6. Ibn Kathir. (1994). Al-Bidaya wa'n-Nihaya: The Great Islamic History. Vol. 5.
7. Ibn Kathir. (2017). Al-Bidaya wa'n-Nihaya: The Great Islamic History. Translated into Turkish by Mehmet Keskin. Çağrı Publishing. – Istanbul. Vol. 5.
8. Ibn Hisham. (2006). Islamic History: Biography of Ibn Hisham (Sīrah Translation). Vol. 4.
9. Ibn al-Athir. (2019). Al-Kamil fi't-Tarikh: Complete Islamic History. Ravza Publishing. – Istanbul. Vol. 2.
10. Sofuoğlu, M. (1987). Sahih al-Bukhari and Its Translation. 64 – Book of Military Expeditions (Kitabu'l-Maghazi).
11. Şentürk, L. (2001). Sample Sermons – 1. Presidency of Religious Affairs Publications. Ankara.
12. Turkish Religious Foundation (Türkiye Diyanet Vakfı). (2020). Islamic Encyclopedia. – Ankara. Vol. 30.
13. Khaylamaz, R., & Tobashev, G. (2020). Muhammad – The Unique Figure Who Holds a Place in the Heart. 859 pages